

УДК 621.396.7(477.6) «1943/1953» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-022

Місце та роль художньої самодіяльності у культурному житті населення Донбасу в посткупаційний та повоєнний період (1943-1953 рр.)

О.Ю. Титаренко

Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
elena_titarenko2@ukr.net

Ключові слова:

Донбас, повоєнний період, художня самодіяльність, клубні установи, культурно-просвітницька робота, дозвілля.

У статті на основі архівних джерел та періодичної преси охарактеризовано стан художньої самодіяльності на Донбасі в перші повоєнні роки. Звернуто увагу на місце і роль клубних установ у повсякденному житті, а саме у забезпеченні дозвілля та культурно-просвітницької роботи серед мешканців регіону. Визначено, що попри надзвичайно високий стан руйнування клубних установ, самодіяльні колективи, які діяли в їхній структурі, наблизили культуру і мистецтво до населення, дали вихід його емоціям і здібностям. Незважаючи на ідеологічну і пропагандистську складову в своїй роботі, інститути культурного життя були важливим засобом подолання психологічної травми військового часу.

The place and role of the amateur art in the cultural life of the population of Donbas region in the postoccupation and postwar period (1943-1953)

O. Tytarenko

Dnipro State University of Internal Affairs

Key words:

Donbas, postwar period, amateur art, club institutions, cultural and educational work, leisure.

In the article, on the basis of archival sources and periodicals, the state of the amateur art in the Donbas in the first post-war years was characterized. Attention to the place and role of club institutions in everyday life, namely in providing of leisure and cultural and educational work among the inhabitants of the region is drawn. It is determined that despite the extremely state of destruction of club institutions, amateur groups brought culture and art to the population. Despite the ideological and propagandistic component in their work, the institutions of cultural life were an important means of overcoming the psychological trauma of wartime.

У процесі відбудови мережі культурних установ на Донбасі вагоме місце відводилося клубним установам та Палацам культури, які мали стати місцем самовиразу та спілкування людей із спільними інтересами. Слід зазначити, що для населення ще з довоєнного часу цей інститут організації дозвілля поруч із кіно був ледь не найдоступнішим. Так само і для влади клубні установи являли дуже зручну арену не лише для проведення культурно-просвітницької, але й ідеологічної роботи.

Мережа культурно-просвітницьких установ станом на кінець 1945 року поступалася довоєнній як кількісно, так і якісно. Це пояснюється тим, що, по-перше, відновлення діяльності закладів культури відбувалося не за рахунок будівництва нових приміщень, бо на це не було потрібно

кількості асигнувань, а за рахунок пристосування інших будівель, часом малопридатних, для розгортання культурно-просвітницької і виховної роботи. По-друге, навіть ті установи, які зберегли свої будівлі, все одно потребували капітального ремонту, забезпечення їх необхідним обладнанням, що також вимагало значних матеріальних витрат [13, с.47].

У деяких випадках відновлення клубних установ (як правило, у містах або на великих підприємствах) відбувалося доволі швидко. Приміром, у Краматорську учні ФЗН № 38 Старокраматорського машинобудівного заводу відбудовували для себе дві будівлі для гуртожитку, їдальню та «червоний» куток. Побутові умови були вкрай незадовільними, характеризувалися відсутністю меблів

та повноцінного харчування, проте ці негаразди нівелювалися тезою «на фронті не легше» [26, с.108-109]. До 50-річчя заводу в 1946 році було відновлено лекційну частину заводського Будинку культури, прикрашено фасад будівлі панно, а на території заводу встановлено бюсти Леніна та Сталіна. За 2-3 роки після звільнення міста було відновлено діяльність і Будинку культури ім. О. Пушкіна, причому приміщення не тільки відбудували, а й пристосували для роботи у холодну пору року [8, с.128].

Особливо наочно роль клубних установ проявилася під час святкування перших роковин визволення Донбасу. Вони стали місцем організації і проведення урочистостей, концертів гуртків художньої самодіяльності. У Сталіно до річниці визволення Донбасу була проведена олімпіада, яка виявила численні народні таланти. Уже в листопаді 1943 р. відновив роботу Будинок народної творчості у Ворошиловграді, а в квітні 1944 р. – у Сталіно. Обласні будинки народної творчості керували художньою самодіяльністю Донбасу. Через 9 місяців після визволення Ворошиловградської області з 22 до 24 грудня 1943 р. у Ворошиловграді був проведений огляд художньої самодіяльності. Поруч із творчими колективами на конкурсі були присутні й індивідуальні виконавці. Переважно це були учасники, що грали на народних інструментах – баянах, акордеонах, гармонях та вокалісти і читці [27, с.125].

На клубні установи окрім розважальної покладалася надзвичайно важлива просвітницька функція. Однією з головних проблем, що затримувала розвиток мережі культурно-просвітницьких закладів, була нестача відповідних приміщень для клубів. Багато з них перебували у непристосованих будинках і навіть у приватних домах. Так, у Сталінській області станом на 1947 рік у таких умовах працювали 386 клубів, а у Ворошиловградській – 96 [1, арк.1-5]. У багатьох клубних закладах не було приміщень для гурткової роботи та залів для перегляду кінофільмів, вистав, концертів [4, арк.17].

У червні 1946 року Комітетом у справах культурно-просвітницьких установ було затверджено «Положення про державний сільський клуб». За проектом він у своїй структурі мав складатися з глядацького залу зі сценою, фойє, бібліотеки-читальні, кімнати для гурткової роботи і відпочинку, спортивного майданчику, радіо, комплектів музичних інструментів і настільних ігор, спортивного інвентарю. Проте, виходячи з того, що за четвертим п'ятирічним планом на культурне будівництво виділялися досить незначні кошти,

приблизно 25-30 тис. крб, це не могло задовольнити всі потреби на будівництво [21, с.175].

Як результат дій з відновлення інфраструктури на території Сталінської області на початок 1948 р. діяли вже 9 Будинків культури та близько 1400 міських та сільських культурно-просвітницьких установ [11, с.347]. Щоправда, досить вражаючі кількісні показники в значній частині випадків не підкріплювалися якісними. Про це свідчать листи громадян, які вони надсилали до редакції обласної газети «Социалистический Донбасс». Так, зокрема, мешканці селища Нижня Кринка Харцизького району Сталінської області Книш та Мірошниченко зазначали: «...Клуб трубного заводу завжди закритий, не було проведено жодної лекції та бесіди. Гуртки художньої самодіяльності існують тільки на папері, кінопересувка, що одного разу приїхала в село, так і не провела кіносеанс, проте лише танці проводяться регулярно» [16].

За таких обставин газета виступала важливим комунікативним чинником, який, на думку людей, мав привернути увагу влади і допомогти у вирішенні проблеми. Показовим є звернення громадянина Г. Свеженцева під назвою «Не відпочинок, а трата часу»: «Клуб повинен бути місцем культурного відпочинку. Однак цього не можна сказати про клуб шахти № 2-16 Петровського району. У клубі немає настільних ігор, нема чого почитати. У фойє встановлена газетна вітрина, але газети вже давно не вивішуються. Під час демонстрації кінофільмів у залі постійно шум, крик, свист. Адміністрація клубу ніяких заходів не вживає, щоб вгамувати хуліганів. Часто буває так, що кіномеханік плутає частини фільму. Після першої частини можна побачити третю, четверту, а потім другу. Такий клуб відвідувати не хочеться, бо там не відпочиваєш, а тільки дарма витрачаєш час» [18].

У той же час, у зв'язку з тим, що на Донбасі переважала саме важка промисловість, він опинився у центрі уваги органів влади різного рівня, які розуміли важливість створення у його мешканців і працівників необхідних установок і настроїв. Загалом робота культосвітніх установ велася у двох напрямках: поліпшення якості роботи вже працюючих культосвітніх установ і створення нових. До мережі культурно-освітніх закладів Сталінської області окрім районних, міських, сільських, колгоспних входили також клуби для сліпих і глухонімих. Враховуючи вимоги часу, окрему увагу було приділено також створенню дозвіллевих умов для дітей. Так, у 1951 році було завершено будівництво Будинку піонерів у м. Сталіно, який за оформленням одразу ж увійшов до числа одного з найкращих в Україні [12, с.75-76].

Однією з дієвих у плані впливу на свідомість форм діяльності культурно-освітньої роботи вважалася гурткова робота, як «...найбільш доступна форма і засіб виховання трудящих» [2, арк.39]. При клубах та Палацах культури було організовано роботу гуртків, найбільш поширеними серед яких стали драматичні, хорові, музичні, танцювальні, політичні, агрозоотехнічні, літературні, фізкультурно-спортивні, військові, загальноосвітні [1, арк.11-14]. У політичних гуртках, які мали виступати низовою ланкою системи політичної індоктринації, (причому, очевидно, в багатьох випадках членство у таких гуртках було результатом не власного, усвідомленого вибору, а, скоріше, адміністративного тиску згори або елементарних приписок), було організовано вивчення історії ВКП(б), суспільного устрою СРСР, біографій В.І. Леніна та Й.В. Сталіна. У сільських та колгоспних клубах Сталінської області працювало 146 фізкультурно-спортивних гуртків. При них було створено футбольні, волейбольні команди, гімнастичні секції [3, арк.18-19]. На початку 1950-х років традиційна мережа гуртків починає розгалужуватися, зокрема, з'являються гуртки крою та шиття, ручного вишивання та навіть домровий гурток [5, арк.138].

Іншою формою роботи клубних установ, розрахованих на широку громадськість, була організація масових вечорів, які включали в себе тематичні лекції та доповіді, читки й танці, а також роз'яснення урядових постанов. У середньому вони проводилися кожним клубом близько 39 разів на рік, із явним переважанням танцювальних вечорів [1, арк.15-16]. Клубні заклади були ключовою ланкою під час підготовки різноманітних урочистих заходів, присвячених пам'ятним датам та річницям. Так, під час відзначення 60-річчя з дня народження В. Маяковського у 1953 р., у містах Донбасу в клубах, Будинках культури, «червоних кутках» шахт було проведено низку літературних вечорів, читок та лекцій, присвячених творчості поета [19].

Великою популярністю користувалися драматичні гуртки (987 лише по Сталінській області), у яких брали участь майже 14 тис. мешканців краю. Репертуар драматичних гуртків був досить різноманітним і включав твори різних жанрів та проблематики. Так, самодіяльні артисти Харцизького районного Будинку культури в 1948-1949 роках здійснили постановку «Васи Железної» М. Горького, «Розкинулось море широко» О. Вишневського і І. Крепа, «Платона Кречета» О. Корнійчука, «Настусиноного санаторія» К. Новікова, «Ювілею» А. Чехова, «Без вини винні» М. Островського, «Повісті про невідомого» В. Савельєва та інші.

Лише у 1949 р. цей драматичний гурток поставив 23 п'єси, серед яких 15 були одноактними, тобто більш доступними для аматорів. З метою більш фахової організації роботи у гуртку було створено дві групи: старшу і молодшу, які відвідували 39 самодіяльних артистів. Старшу групу утворювали найбільш підготовлені гуртківці, задіяні у багатоактних виставах, а молодшу – початківці, які брали участь у одноактних постановках [3, арк.56]. Саме ця форма роботи культурно-просвітницьких закладів залишила досить яскраві спогади в жителів регіону: «...Приїжджали артисти ... Дітей туди не дозволялося брати. А ось робітники з заводів, з фабрик були там обов'язково. Потім там була художня самодіяльність своя. І я пам'ятаю: ми ходили, якийсь спектакль дивитися – «Поки сонце зійде»... Ще цей гурток організувався як тільки відкрили цей клуб. Ну, і любителі, звісно, ось після роботи прямо туди йшли» [7].

Робота клубних установ перебувала під постійним контролем партійних органів. Так, у січні 1945 року Сталінський обком партії провів спеціальну нараду з питань мистецтва і культурно-масової роботи в області, на якій були відзначені успіхи у відбудові культосвітніх установ та вказані недоліки в роботі. Результатом цієї наради стала розробка системи заходів, у яких підкреслювалась необхідність шефства колективів театрів і філармонії над гуртками художньої самодіяльності.

Водночас необхідність максимально зв'язати культурно-виховну роботу з процесом відбудови зумовили вихід постанови ЦК КП(б)У «Про репертуар художньої самодіяльності культурно-просвітницьких установ» за 1946 рік, в якій зазначалося: «(...) ЦК КП(б)У вважає однією з найважливіших причин такого становища з репертуаром художньої самодіяльності також і те, що серед письменників і композиторів поширене шкідливе уявлення, ніби твори для художньої самодіяльності не вимагають високих ідейних і художніх якостей. Це відбувається тому, що багато письменників і композитори, мало буваючи на підприємствах, в колгоспах, не знають культурних запитів населення, не цікавляться роботою гуртків художньої самодіяльності» [14; 17].

Ідеологічні процеси другої половини 40-х років, що позначилися посиленням пресингу на митців, тенденцією до позбавлення їх творчої ініціативи, відбилися і на роботі клубних установ Донбасу. На лютневому засіданні Секретаріату ЦК ВКП(б) з питань партійно-політичної роботи на шахтах Донбасу в 1948 році А. Жданов охарактеризував роботу клубних установ як таких, що «не знаходяться на належному рівні з

культурно-виховної роботи, та потребують відновлення політичної та культурно-просвітницької роботи» [25, с.109-110]. Виходячи з цього, у 1948 році в гуртках художньої самодіяльності Сталінської області була проведена робота по перегляду репертуару та очищенню його від «безідейних творів». До репертуару було включено радянські твори, що мали виконувати виховну функцію [3, арк.38-39]. Зокрема, до репертуару хорового гуртка Успенського районного Будинку культури Ворошиловградської області було додано пісні радянських композиторів О. Олександрова, І. Дунаєвського, П. Майбороди, А. Штогаренка [24, арк.204]. Допомогу в плані формування репертуару надавали гуртки художньої самодіяльності військових частин.

У забезпеченні дозвілля під час сільськогосподарських робіт традиційно брали участь культбригади. В якості прикладу для наслідування неодноразово називали Старобешевський районний Будинок культури: до створеної ним культбригади увійшли учасники районної художньої самодіяльності, які мали забезпечувати культурний відпочинок під час прибирання врожаю. До репертуару бригади входили пісні радянських авторів, художнє читання, декламація віршів, гра на баяні [20]. Формат культбригад давав можливість використовувати їх і для проведення поточної агітаційної роботи, зокрема для організації випуску стінгазет у польових станах. Величезна кількість культбригад (лише за 1946 рік у Сталінській області в тракторних бригадах і польових станах працювали 1839 таких структур [10, с.63], давали можливість досягти високого рівня охоплення населення.

До роботи сільських культосвітніх установ залучався актив сільської інтелігенції. Зокрема, в одному з Будинків культури Амвросіївського району в роботі ради клубу і активу брали участь 13 чоловік учителів, 7 агрономів, 2 лікарі. Сільські клуби приділяли велику увагу пропаганді агротехнічних знань, що в умовах відродження сільського господарства мало велике значення. На заняттях широко популяризувалися успіхи радянської агротехніки, досвід передовиків сільського господарства шляхом організації виставок на сільськогосподарську тему [3, арк.21].

Проте хронічною проблемою залишався надзвичайно низький стан матеріально-технічного забезпечення культурно-просвітницьких установ. У звіті обласного відділу зі справ культосвітової роботи облради народних депутатів за 1948 р. констатувався брак не лише повсякденного приладдя (столів, лавок, стільців тощо), але й музичних інструментів, радіоприймачів, настільних

ігор [2, арк.9-10]. Досить яскраво це ілюструє доповідь голови клубу м. Шахтарська: «Клуб має поганий вигляд, будівля клубу занедбана, роботу проводити нема де. Немає баяну, немає жодного музичного інструменту. Як працювати? Як розвивати художню самодіяльність?» [9, с.71-83].

Творчі підсумки річної роботи клубних установ підбивав обласний огляд художньої самодіяльності, який, зазвичай, присвячувався Жовтневим святкам. Необхідність такого заходу зумовлювалося не тільки і не стільки мистецько-художніми потребами, скільки ідеологічними чинниками і слугувала відображенням міфополітичного характеру радянської культури. Об'єднання в одному святі великої кількості виконавців, створення духу змагальності формувало відчуття причетності до історії та долі країни, виховувало почуття патріотизму, стверджувало нові міфологеми культурної свідомості, особливо притаманні тоталітарному режиму [22, с.163].

Величезна кількість учасників і колективів збільшувала час проведення оглядів, які супроводжувались низкою різноманітних агітаційних заходів. В усіх звітах обласного відділу з культурно-освітньої роботи значна увага приділяється саме масовості оглядів і розширенню кола охоплених гуртковою роботою, що, безумовно, з огляду на специфіку складання звітної-планової документації в умовах радянської бюрократичної машини не могло не супроводжуватися приписками та штучним завищенням показників. У той же час було помилковим ігнорувати високий рівень охоплення населення гуртковою роботою (за умов браку альтернативних можливостей проведення дозвілля) в рамках клубів та здатність їх в цілому виконувати такі функції, як надавати поштовх до піднесення художньої і загалом всієї культурно-масової роботи, популяризувати досягнення самодіяльного мистецтва, виявляти народні таланти, визначати форми організації дозвілля населення, служити засобом виховання та пропаганди. Цікавими є критерії відбору на конкурси, що засвідчують намагання створити синтез традиційної, народної та радянської культур: до участі в оглядах та республіканських олімпіадах допускалися такі хорові колективи, які мали в своєму репертуарі не менше 50 % творів сучасних радянських композиторів, з них – не менше половини творів радянських українських композиторів, а також кращі зразки народних пісень [23, арк.66].

Поруч із загальними оглядами художньої самодіяльності проводилися й окремі конкурси. Так, наприклад, у травні 1946 року було вирішено провести огляд баяністів у м. Сталіно, а в червні

1952 року Донецькими Союзами композиторів та письменників було оголошено конкурс на створення пісень, присвячених шахтарям та металургам Донбасу [15]. Передбачалося, що найактивнішу участь у конкурсі візьмуть колективи художньої самодіяльності, які діяли в клубних установах.

Прагнення інтегрувати клубні установи, колективи художньої самодіяльності в суспільно-політичну систему яскраво проявлялося під час виборчих кампаній. Приміщення клубів традиційно використовувалися для проведення загальних зборів, здійснення політичної агітації, розміщення інформаційних стендів та розгортання виборчих дільниць. Колективи художньої самодіяльності брали участь у музичному супроводі у дні виборів. Так, у 1953 році на виборах

до місцевих рад лише у Сталінській області було задіяно близько 100 таких бригад, сформованих з колективів художньої самодіяльності та професійних артистів [6, арк. 24-25].

Висновки. Таким чином, діяльність клубних установ набула важливого характеру як у питаннях культурної роботи, та і в просвітницькому контексті. Клуби, з огляду на їх масовість та доступність, були провідними закладами, що забезпечували організацію дозвілля для широких мас населення, не в останню чергу реалізуючи й ідеологічно-пропагандистське замовлення. Художня самодіяльність стала однією з доступних у повоєнний час форм культурного й художнього виховання, яка, попри брак ресурсів і засобів, дала можливість населенню для самореалізації.

Джерела та література

1. Державний архів Донецької області. Ф.Р.4762. Оп.1.Спр.133. 92 арк.
2. Там само. Ф.Р-4981. Оп. 1 Спр. 11. 276 арк.
3. Там само. Ф.Р-4981. Оп. 1. Спр. 16.158 арк.
4. Там само. Ф.Р-4981. Оп. 1. Спр. 26. 221 арк.
5. Там само. Ф.Р.-5842. Оп. 1. Спр.6. 318 арк.
6. Там само. Ф.Р.-5842. Оп.1. Спр.7. 332 арк.
7. Інтерв'ю з Подобед Л.О., 1937 р.н. Місце проведення та запису інтерв'ю: м. Донецьк, травень 2016. Транскрибований аудіозапис.
8. Коцаренко В. Краматорская боль / В. Коцаренко. – Славянск : ЧП «Канцлер», 2002. – 175 с.
9. Круглов А.И. Потери евреев Украины в 1941-1944 гг. / А.И. Круглов. – Харьков : Тарбут Лаам, 2005. – 374 с.
10. Ляшенко Г.П. Успіхи культурного будівництва в Донбасі в післявоєнні роки (1943-1950 рр.): Методичні вказівки з спецкурсу для студентів-заочників / Г.П. Ляшенко. – Донецьк : ДонДУ, 1968. – 95 с.
11. Очерки истории Донецкой партийной организации / под. ред. Г.П.Ерхова. – Донецк : Изд-во «Донбасс», 1978. – 503 с.
12. Последняя обитель Хьюза [Текст] : краеведческий сб. / сост. А. Жаров. – Донецк : [б. и.], 2010. – 145 с.
13. Принь О.В. Становлення і розвиток державної системи охорони культурної спадщини у Донбасі (1945-1991 рр.) : дис... канд. іст. наук: спец. 26.00.05 «Музеєзнавство» / О.В. Принь; НАН України Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства. – К., 2009. – 245 с.
14. Радянська Україна. – 1946. – 6 жовт.
15. Советское искусство. – 1952. – 18 июня.
16. Социалистический Донбасс. – 1945. – 27 марта.
17. Социалистический Донбасс. – 1946. – 14 окт.
18. Социалистический Донбасс. – 1948. – 26 сент.
19. Социалистический Донбасс. – 1953. – 19 июля.
20. Социалистический Донбасс. – 1953. – 23 июля.
21. Терещенко Т.В. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943-1950 рр.) : дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України»/Т.В. Терещенко; Черкаський національний ун-т Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 249 с.
22. Ущипівська О.М. Культурно-мистецьке життя Донеччини (кінець XIX-початок ХХІ століття)/ О.М. Ущипівська. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 480 с.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1. Оп. 30. Спр. 2054. 123 арк.
24. Там само. Ф.1. Оп. 70. Спр. 1890. 259 арк.
25. ЦК ВКП (б) и Региональные парткомитеты. 1945-1953 / Составители: В.В. Денисов, А.В. Квашонкин, Л.Н. Малашенко и др. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 496 с.
26. Шляхтиченко Н.Д. Старокраматорский машиностроительный завод: Очерки истории / Н.Д. Шляхтиченко. – Харьков : СП «ИНАРТ», 1996. – 350 с.
27. Якимчук О.М. Становлення музичного життя Луганщини першої половини ХХ століття: виконавство, театально-концертна діяльність, педагогічні школи : дис... канд. мистецтвознав.: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / О.М. Якимчук; Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського. – К., 2010. – 251 с.